

***Παρατηρήσεις στα τοπογραφικά δεδομένα
της δυτικής Αχαΐας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού-
Χερσαίοι και θαλάσσιοι δρόμοι επικοινωνίας.***

Κωνσταντίνα Ακτύπη

Τα τελευταία χρόνια έχουν αποκαλυφθεί και εν μέρει μελετηθεί πολλές θέσεις στη δυτική Αχαΐα που ήκμασαν κατά την μυκηναϊκή περίοδο και εμπλούτισαν τον κατάλογο με τις γνωστές από παλιά εγκαταστάσεις¹. Έτσι στη λίστα με τα σημαντικά κέντρα, όπως το Τείχος Δυμαίων, η Βούντενη, η Καλλιθέα, το Κλάους και ο Καταρράκτης, έρχονται να προστεθούν νέες θέσεις, όπως η Χαλανδρίτσα², τα Σπαλιαρέϊκα, το Ελαιοχώρι, η Κρήνη, η Μιτόπολη, οι Πόρτες κ.άλ. Πολλές ακόμα θέσεις έχουν εντοπιστεί αλλά δεν έχουν συστηματικά ερευνηθεί μέχρι σήμερα.

Κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους φαίνεται ότι η περιοχή της δυτικής Αχαΐας αποτελούσε μία ενιαία και συμπαγή πολιτισμική ενότητα, που ήκμασε από την ΥΕΠΙΑ έως και τα τέλη της ΥΕΠΙΓ περιόδου³, η οποία αφού αφομοίωσε τα βασικά χαρακτηριστικά της καλλιτεχνικής παράδοσης που προέρχονταν από τα ανακτορικά

¹ Μ. Πετρόπουλος, Αρχαιολογικές έρευνες στην Αχαΐα, *Τόμος Τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου*, Α, Πάτρα 1990, 495-537. Μ. Πετρόπουλος, Τοπογραφικά της χώρας Πατρέων, στο. Α. Ριζάκης επιμ., *Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, Μελετήματα 13*, ΚΕΡΑ ΕΙΕ, Αθήνα 1991, 249. Λ. Κολώνας, Νεώτερη μυκηναϊκή τοπογραφία της Αχαΐας, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αργος – Ναύπλιον 6-10 Σεπτεμβρίου 1995, τόμ. Β'*, Αθήναι 1998, 468-495. Ι. Μόσχος, Οι Μυκηναίοι στην Αχαΐα, *Φαίδιμος 1, Εταιρεία Μελετών Μυκηναϊκής Αχαΐας*, Πάτρα 2007, σποράδην.

Στις παραπάνω δημοσιεύσεις αναφέρονται οι περισσότερες από τις εντοπισμένες μυκηναϊκές θέσεις, έτσι στην παρούσα μελέτη δεν θα γίνει αναφορά σε όλες, παρά μόνο σε μερικές που παρουσιάζουν ενδιαφέροντα τοπογραφικά στοιχεία. Ευχαριστώ το σύζυγό μου, αρχαιολόγο Μιχ. Γκαζή για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του σχετικά με την τοπογραφία της μυκηναϊκής Αχαΐας, στην οποία εργάζεται εντατικά από το 1994 και εξής.

² Στη Χαλανδρίτσα έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί το μεγαλύτερο τμήμα του μυκηναϊκού οικισμού στη θέση Σταυρός (το 1985 από τη ΣΤ' ΕΠΚΑ) και το μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση Άγιος Βασίλειος (αρχικά από τον Ν. Κυπαρίσση και την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στη συνέχεια από τη ΣΤ' ΕΠΚΑ από τη δεκαετία του 1980 και εξής).

³ Συνεχώς έρχονται στο φως στοιχεία από σημαντικές ανακαλύψεις σε όλη την Αχαΐα και για την υπομυκηναϊκή περίοδο που συνεχίζει την ΥΕΠΙΓ νεότερη.

κέντρα της Αργολίδας αλλά και από άλλα μεγάλα κέντρα του Ελλαδικού χώρου, μας παρέδωσε το δικό της ύφος, με κύριο διακριτικό στοιχείο αυτό που ονομάζεται «αχαϊκός ρυθμός» και αποτελεί σήμερα αντικείμενο μελέτης από πολλούς ερευνητές⁴. Για τη δημιουργία αυτής της «αχαϊκής πολιτιστικής ενότητας» φαίνεται ότι καταλυτικό ρόλο έπαιξαν οι γεωμορφολογικές ιδιαιτερότητες του τοπίου, που με την οροσειρά του Παναχαϊκού όρους και του Ερύμανθου, δημιουργούν ένα φυσικό σύνορο και χωρίζουν το τμήμα αυτό της βόρειας Πελοποννήσου, δηλαδή το νομό Αχαΐας στη μέση, σχεδόν κάθετα, με διεύθυνση από βορρά προς νότο και προς νοτιοδυτικά. Σημαντικό επίσης στοιχείο στην πολιτιστική ανάπτυξη και εξέλιξη ήταν το γεγονός ότι οι περισσότερες από τις θέσεις είχαν οπτική επαφή μεταξύ τους, ομαλή και εύκολη επικοινωνία, και σε συνδυασμό με το ήπιο κλίμα, την ανάπτυξη των καλλιεργειών, τις εμπορικές αλλά και τις καλλιτεχνικές επιρροές που ανέπτυξαν χάριν στις επαφές με τα άλλα κέντρα διαμέσου των χερσαίων και θαλάσσιων οδών δημιούργησαν την πολιτιστική ενότητα της δυτικής Αχαΐας.

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια κατά το δυνατόν ανασύνθεση της εικόνας της δυτικής Αχαΐας στα τέλη της Υστεροελλαδικής εποχής. Στην προσπάθεια αυτή λαμβάνονται υπ' όψιν τα δεδομένα από το σημερινό γεωγραφικό ανάγλυφο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής σε ότι αφορά το χερσαίο αλλά και το θαλάσσιο περιβάλλον. Στόχος είναι να επισημανθεί το γεγονός ότι η αλληλεπίδραση του φυσικού περιβάλλοντος και της ανθρώπινης δραστηριότητας ήταν οι βασικές παράμετροι που οδήγησαν στη διαμόρφωση του τοπίου τόσο από την πλευρά της επιλογής των θέσεων για την ανάπτυξη των εγκαταστάσεων όσο και για την πολιτιστική ευημερία που ακολούθησε.

⁴ I. Moschos, Western Achaea during the LH IIIC Period. Approaching the latest excavation evidence, στο E. Greco (επιμ.), *Gli Achei e l'Identità Etnica degli Achei d'Occidente, Atti del Convegno Internazionale di Studi, 23-25 February 2001, Tekmeria 3*, Paestum-Atene 2002, 15-41, με πλούσια βιβλιογραφία για όλες τις θέσεις. I. Moschos, Western Achaea during the succeeding LHIIIC-late Period. The Final Mycenaean Phase and the Submycenaean Period, στο S. Decker-Jalkotzy & A. E. Bächle (επιμ.), *Late Helladic IIIC Chronology and Synchronisms, Late Helladic IIIC Late. Proceedings of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th and 24th 2007*, Vienna 2009, 235-288.

Μπορούμε να θεωρήσουμε βέβαιο ότι το χερσαίο οδικό δίκτυο ήταν εκτεταμένο και πυκνό⁵, παρ' όλο που στην Αχαΐα δεν υπάρχουν δεδομένα που να μας οδηγούν στην ταύτιση συγκεκριμένων δρόμων επικοινωνίας, όπως αντίστοιχα έχουν βρεθεί στην Αργολίδα. Τα στοιχεία για τις γέφυρες και το οδικό δίκτυο που συνέδεαν τις Μυκήνες με την Πρόσυμνα, τη Μιδέα, την Τίρυνθα, το Μπερμπάτι και τα υπόλοιπα κέντρα της Αργολίδας⁶, φαίνεται ότι δυστυχώς δεν έχουν διατηρηθεί εδώ. Στην περιοχή της Πάτρας έχουν βρεθεί τμήματα δρόμων που ήταν σε χρήση κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους⁷. Αυτή την περίοδο κατά μήκος των δρόμων και στις εξόδους της πόλης αναπτύσσονταν τα νεκροταφεία, από τα οποία πολύ σημαντικό φαίνεται ότι ήταν το βόρειο⁸. Το νεκροταφείο περιλαμβάνει τάφους, οι παλαιότεροι από τους οποίους χρονολογούνται στον 4^ο αι. π.Χ., επιβλητικά ταφικά συγκροτήματα του 1^{ου} αι. μΧ και η χρήση του φτάνει ως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια. Σημαντικό μνημείο του δρόμου αυτού είναι η ρωμαϊκή γέφυρα της οδού Αρέθα στην περιοχή των Συχαϊνών, η οποία φαίνεται ότι αντικατέστησε μία παλαιότερη και μικρότερη που βρέθηκε σε κοντινή απόσταση⁹. Σήμερα η διαδρομή προς το Αίγιο δεν διαφέρει πολύ, ενώ θεωρείται πιθανό από τους μελετητές ότι την ίδια πορεία ακολουθούσαν οι κάτοικοι της Αχαΐας και κατά τη μυκηναϊκή περίοδο.

⁵ I. Moschos ό.π. (υποσημ. 4-2002) 17-19: "It is worth noting that one could come across every one of the settlements in one day and return to one's base before dusk, perhaps using a carriage way along the plain, which would lead from the eastern part, present day Rio, to the boundaries of the province, in Chalandritsa and even south to the Kalavryta region and Arcadia". Η απόσταση μεταξύ των θέσεων της δυτικής Αχαΐας είναι σαφώς μικρή, επιπλέον, πολλές από αυτές έχουν οπτική επαφή μεταξύ τους, άποψη που ενισχύω μέχρι το τέλος του παρόντος άρθρου μου. Πιστεύω όμως ότι είναι μάλλον ακραία η πιθανότητα κάποιος να μπορεί να τις επισκεφτεί όλες και να επιστρέψει στη βάση του σε μία μέρα, ακόμα και με τις σημερινές συνθήκες.

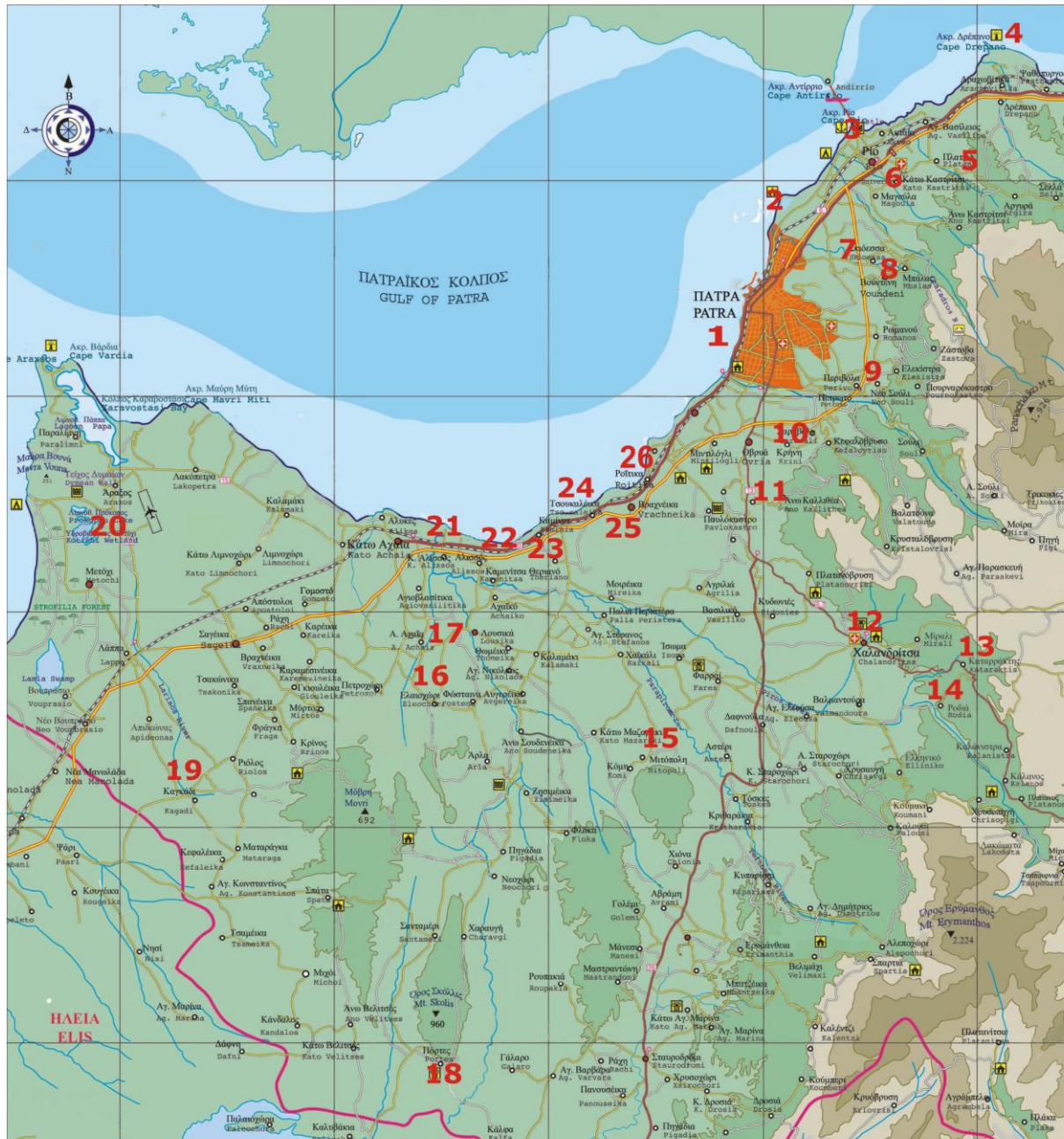
⁶ R. Hope Simpson- D. K.Hagel, Mycenaean fortifications, highways, dams and canals , *Studies in Mediterranean Archaeology* 133, Svedalen 2006

⁷ I. Παπαποστόλου, Θέματα τοπογραφίας και πολεοδομίας των Πατρών κατά τη Ρωμαϊοκρατία, στο. Α. Ριζάκης επιμ., *Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, Μελετήματα* 13 ,ΚΕΡΑ ΕΙΕ, Αθήνα 1991, 305-320.

⁸ Μ. Σταυροπούλου-Γάτση - Γ. Αλεξοπούλου - Γ. Γεωργοπούλου - Α. Γκαδόλου, Το έργο των σωστικών ανασκαφών στην πόλη των Πατρών και την ευρύτερη περιοχή της, *Α' Αρχαιολογική Σύνοδος Νότιας και Δυτικής Ελλάδας, ΣΤ' ΕΠΚΑ - 6^η ΕΒΑ, Πάτρα 9-12 Ιουνίου 1996*, Αθήνα 2006, 81-100, ειδικά 92.

⁹ Μιχ. Πετρόπουλος, Η αρχαία Μεσάτις της Πάτρας, *Πρακτικά του Ζ' διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000, τόμος Β*, Αθήνα 2001-2002, 399-422.

ΧΑΡΤΗΣ 1

1. Πάτρα 2. Έλος Αγυιάς 3. Ρίο 4. Δρέπανο 5. Πλατάνι 6. Ορτός 7. Αγ. Κυριακή 8. Βούντενη
9. Κλάους 10. Κρήνη 11. Καλλιθέα 12. Χαλανδρίτσα 13. Καταρράκτης 14. Ροδιά 15. Μιτόπολη
16. Καλαμάκι Ελαιοχωρίου 17. Σπαλιαρείκα 18. Πόρτες 19. Καγκάδι 20. Τείχος Δυμναίων
21. Νιφορέικα 22. Αλισσός 23. Καμίνια 24. Τσουκαλείκα 25. Βραχνείκα 26. Μονοδένδρι

Α. Η παραθαλάσσια ζώνη

Η περιγραφή των τοπογραφικών ιδιοτεροτήτων ξεκινάει εδώ από το Τείχος Δυμαίων¹⁰, η μελέτη του οποίου αναμένεται να αναδείξει το ρόλο που είχε ως μια εγκατάσταση εντός τειχισμένης ακρόπολης. Είναι ευνόητο ότι οι χερσαίοι δρόμοι επικοινωνίας με τα υπόλοιπα κέντρα της δυτικής Αχαΐας ήταν ανεπτυγμένοι, δεν είμαστε όμως σε θέση να προσδιορίσουμε ακριβώς τις διαδρομές που ακολουθούσαν. Οι λιμνοθάλασσες του Πρόκοπου και του Πάππα που περιβάλλουν το Τείχος Δυμαίων σε συνδυασμό με τις εκβολές του Λαρίσσου ποταμού, ο οποίος πιθανόν κατά την αρχαιότητα να ακολουθούσε αρκετά διαφορετική πορεία, φαίνεται ότι έχουν διαφοροποιήσει πολύ το τοπίο από τα τέλη της εποχής του Χαλκού έως τις μέρες μας.

Το κύριο χαρακτηριστικό της θέσης αυτής είναι ότι παρείχε απεριόριστη εποπτεία στη χερσαία αλλά και στην θαλάσσια περιοχή. Συγκεκριμένα, το οπτικό πεδίο καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας της Δυμαίας χώρας προς τα ανατολικά, στα νότια και στα νοτιοανατολικά. Από την πλευρά της θάλασσας είναι σε θέση να επιβλέπει την είσοδο του Πατραϊκού κόλπου, τη νήσο Οξεία στα βορειοδυτικά και το Ιόνιο πέλαγος στα δυτικά μέχρι την Κεφαλονιά, την Ιθάκη και την Ζάκυνθο. Έτσι, η θέση στην οποία βρίσκεται το Τείχος Δυμαίων προσφέρει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη των θαλάσσιων δρόμων για τη μεταφορά των προϊόντων από και προς την Αχαΐα, τα νησιά του Ιονίου και την Ιταλία. Η επικοινωνία επίσης με την περιοχή της Πάτρας και στη συνέχεια με την Κορινθία θα μπορούσε εύκολα να γίνει και δια θαλάσσης. Ο μυχός του Πατραϊκού κόλπου που σχηματίζεται στο σημείο μεταξύ Καμινίων και Αλισσού, είναι φιλόξενος, συνήθως υπήνεμος και βρίσκεται πολύ κοντά στο Τείχος Δυμαίων (σε απόσταση περίπου 10 ν.μ. από τη θάλασσα και 19 χλμ. από την ξηρά). Τα τελευταία χρόνια εντοπίστηκαν

¹⁰ Μ. Γκαζής, Η προϊστορική ακρόπολη του Τείχους Δυμαίων. Σε αναζήτηση ταυτότητας, στο Ν. Μερούσης, Ε. Στεφανή, Μ. Νικολαΐδου (επιμ.), *ΙΡΙΣ. Μελέτες στη μνήμη της Καθηγήτριας Αγγ. Πιλάλη - Παπαστερίου από τους μαθητές της στο Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 2010, 237-255.

πολλές μυκηναϊκές θέσεις κοντά στην παραλιακή ζώνη¹¹, οι οποίες θα μπορούσαν να είχαν το ρόλο ενδιάμεσων παράλιων σταθμών. Ακολουθώντας έτσι την ακτογραμμή από το Τείχος Δυμαίων προς τα βορειοανατολικά, τέτοιες θέσεις είναι τα Νιφορείκα, ο κάτω Αλισσός, τα Τσουκαλείκα¹², τα Βραχνείκα¹³ και το Μονοδένδρι¹⁴. Μερικές ακόμα βρίσκονται νοτιότερα προς την ενδοχώρα. Στην περιοχή της Πάτρας, από τις θέσεις που αναφέρονται μέχρι σήμερα στη βιβλιογραφία¹⁵ φαίνεται ότι η Αγ. Κυριακή¹⁶ στα Κ. Συχαινά ήταν η πλησιέστερη στην ακτογραμμή¹⁷. Εκεί χάρη στις σωστικές ανασκαφές εντοπίστηκαν θεμέλια οικισμών¹⁸ που χρονολογούνται στη μυκηναϊκή περίοδο. Σήμερα, σε κοντινή απόσταση από τα Κ. Συχαινά δημιουργείται ένα φυσικό ασφαλές αγκυροβόλιο¹⁹,

¹¹ Μ. Πετρόπουλος, Μυκηναϊκό νεκροταφείο στα Σπαλιαρέϊκα Λουσικών, στο Α. Ριζάκης (επιμ.), *Αχαϊκό Τοπίο II, Δύμη και Δυμαία Χώρα, Μελετήματα* 29, Αθήνα 2000, 66, σχέδιο 1. Λ. Κολώνας ό. π. (υποσημ. 1-1998) 475. Ι. Μόσχος ό. π. (υποσημ. 1) 24-26.

¹² R. Hope Simpson - O. Dickinson, *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, SIMA LII*, Goteborg 1979, 88.

¹³ Hope Simpson - Dickinson ό. π. (υποσημ. 12) 88.

¹⁴ Ι. Α. Παπαποστόλου, Περισυλλογή αρχαίων στην Αχαΐα, *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1977, 485-490, πιν. 245-249.

¹⁵ Μυκηναϊκές εγκαταστάσεις και νεκροταφεία έχουν εντοπιστεί σε διάφορα σημεία της πόλης, αλλά είναι μακριά από την ακτογραμμή. Τέτοια είναι ο οικισμός της Παγώνας (βλ. Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, Οικισμός της εποχής του Χαλκού στην Παγώνα της Πάτρας, *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* 1995, Αθήνα 1998, 514-533. Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, Οικισμός της εποχής του Χαλκού στην Παγώνα της Πάτρας, στο V. Mitsopoulou-Leon (επιμ.), *Forschungen in der Peloponnes. Akten des Symposions anlaeßlich der Feier 100 Jahre des OAI Athen, Athen 5.3.-7.3.1998*, Athen 2001, 29-38. Για το νεκροταφείο στην οδό Γερμανού βλ. Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, *ΑΔ* 40 (1985) 116-118. Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Εισηγμένη κεραμεική στους μυκηναϊκούς τάφους της Πάτρας, στο C. Zerner-J. Winder (επιμ.), *Wace and Blegen. Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989, Proceedings of the International Conference Athens 2-3 Dec. 1989*, Amsterdam 1993, 209.

¹⁶ Η θέση αυτή αποκαλύφθηκε χάρη στις σωστικές ανασκαφές της ΣΤ' ΕΠΚΑ των τελευταίων χρόνων.

¹⁷ Σήμερα απέχει σε ευθεία γραμμή 2,3 χλμ. Εάν υποθέσουμε ότι η σημερινή ακτογραμμή, σε σχέση με αυτήν της ΥΕ περιόδου, έχει μετατοπιστεί προς την πλευρά του Πατραϊκού κόλπου εξαιτίας των επιχώσεων, τότε η απόσταση των μυκηναϊκών θέσεων θα ήταν εγγύτερη προς τη θάλασσα.

¹⁸ Μ. Σταυροπούλου κ.άλ. ό. π. (υποσημ. 8) 84 : «διαπιστώθηκε η παρουσία στρώματος που περιείχε τοίχο και οικιακό πιθάρι μυκηναϊκών χρόνων. Περισυλλέχθηκε καλής ποιότητας μυκηναϊκή κεραμεική». βλ. και Μ. Σταυροπούλου - Γάτση, *ΑΔ* 49 (1994), Χρονικά, 221-222. Χάρη στα πλούσια νερά από τα γειτονικά ποτάμια και χείμαρρους, στα εύφορα εδάφη και την ομαλότητα του εδάφους φαίνεται ότι στην περιοχή είχαν ιδρυθεί αρκετοί μικροί οικισμοί.

¹⁹ Το σημείο αυτό χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα, όμως για προσωρινό καταφύγιο. Η πιθανότητα να χρησιμοποιούνταν κατά τους προϊστορικούς χρόνους για λιμάνι αναφέρεται από τον

στα βόρεια των εκβολών του Συχαινιώτικου (Μείλιχου) ποταμού²⁰ στην περιοχή του έλους της Αγυιάς²¹, ενώ πολύ κοντά και στα νότια απλώνεται το λιμάνι της σύγχρονης πόλης²². Η Αγ. Κυριακή, που πιθανώς συνδέεται με το γειτονικό οικισμό στο λόφο Μπόρτζι²³ της Βούντενης, βρίσκεται στα βορειοδυτικά και σε απόσταση 1,15 χλμ από αυτόν, ενώ η μεταξύ τους επικοινωνία θα ήταν ομαλή, με άμεση οπτική επαφή. Η πρώτη είναι χτισμένη επάνω σε ομαλότατο πλάτωμα με ήπια φυσική κλίση (όπου το υψόμετρο είναι περίπου 88μ.), με ορατότητα στον Πατραϊκό κόλπο αλλά πιο περιορισμένη, επειδή βρίσκεται χαμηλότερα σε σχέση με τη δεύτερη που απλώνεται επάνω σε λόφο ύψους 210 μ. και έχει σαφώς μεγαλύτερο οπτικό πεδίο. Με δεδομένα τα τοπογραφικά στοιχεία, αφού ο οικισμός της Αγ. Κυριακής είναι κοντά στη θάλασσα και πιθανόν κοντά σε κεντρική αρτηρία που οδηγούσε προς βορειοανατολικά, είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι ο χαρακτήρας του οικισμού θα ήταν ίσως περισσότερο εμπορικός και διαμετακομιστικός, το ζήτημα αυτό όμως αναμένεται να διευκρινιστεί με τη μελέτη των ευρημάτων. Επίσης, είναι δυνατόν να φανταστούμε τον οδικό άξονα προς βόρεια που αναφέρθηκε παραπάνω (όπου η ρωμαϊκή Γέφυρα της οδού Αρέθα), να διασταυρώνεται με τον δρόμο που συνέδεε την Αγ. Κυριακή με τη θάλασσα.

Λ. Κολώνα, *Βούντενη, μια σημαντική εγκατάσταση της μυκηναϊκής Αχαΐας*, ΥΠ.ΠΟ-ΤΔΠΕΑΕ, Αθήνα 2008, 6-8. Στην παρούσα μελέτη αναπτύσσεται η θεωρία αυτή βάσει των παρατηρήσεων που έχουν σχέση με την παραλία, τη θάλασσα του Πατραϊκού και τα καιρικά φαινόμενα.

²⁰ Για την ταύτιση του ποταμού Μείλιχου και την περιοχή της αρχαίας Μεσάτιδος έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Ο Μ. Πετρόπουλος ό.π. (υποσημ. 9) αναφέρεται διεξοδικά στο ζήτημα αυτό.

²¹ Στην πυκνοκατοικημένη σήμερα περιοχή της Αγυιάς, υπάρχει έλος που έχει το χαρακτήρα υδροβιότοπου και φαίνεται ότι έγινε από ποτάμιες αποθέσεις. Τα αρχαία χρόνια πιθανόν το έλος αυτό να ήταν μεγαλύτερο και ίσως διαφορετικά διαμορφωμένο. Σε κοντινή απόσταση από τη θάλασσα (περίπου 820μ.) βρέθηκαν γεωμετρικά ταφικά πιθάρια βλ. Μ. Σταυροπούλου κ.άλ ό.π. (υποσημ. 8) 84 (όπου αναφέρεται στο Λ. Παπακώστα, *ΑΔ* 48, 1993, Χρονικά, 116).

Η λέξη Αγυιά προέρχεται από την αρχαία ελληνική *άγνια* που σημαίνει οδός.

²² Αναφορά στο λιμάνι της ρωμαϊκής πόλης έχουμε από τον Παυσανία VII, 21, 7 και 10. Με βάση τα ευρήματα το λιμάνι των ρωμαϊκών χρόνων ταυτίζεται με τις εγκαταστάσεις στην οδό Μπουμπουλίνας, στο νότιο άκρο του σύγχρονου λιμένος. βλ. Ι.Α. Παπαποστόλου ό.π. (υποσημ. 7) 315 και Μ. Σταυροπούλου κ.άλ ό.π. (υποσημ. 8) 88.

²³ Λ. Κολώνας ό.π. (υποσημ. 19).

Στο βορειότερο τμήμα της Πελοποννήσου αναφέρονται ακόμα οι θέσεις Ακάρνες²⁴, το Πλατάνι και προς την ενδοχώρα ο λόφος του Ορτού. Τελευταίο φυσικό λιμάνι και καταφύγιο σε περίπτωση δυνατών ανέμων πρέπει να θεωρήσουμε μάλλον την περιοχή του Ψαθόπυργου. Στη συνέχεια του χερσαίου δρόμου που ακολουθεί την ακτογραμμή, το ανάγλυφο είναι πολύ απότομο²⁵, καθώς τα δασώδη βουνά είναι έντονα επικλινή και καταλήγουν στη θάλασσα. Είναι επομένως δυνατό η διαδρομή να διεκόπτετο στο σημείο αυτό και να συνέχιζε προς βορειοανατολικά δηλαδή προς το Αίγιο δια θαλάσσης. Παρόμοια αλλά υστερότερη μαρτυρία έχουμε από τον Πausανία²⁶, ο οποίος αναφέρει ότι «πλέοντι δέ ἐς Αἴγιον ἐκ Πατρών...» πηγαίνοντας δηλαδή με το πλοίο από την Πάτρα στο Αίγιο. Η μαρτυρία αυτή δεν αναιρεί την ύπαρξη ενός χερσαίου δρόμου, όμως μία γρήγορη και εύκολη διαδρομή από τη θάλασσα θα ήταν προτιμότερη από μία προβληματική από την ξηρά. Συνεχίζοντας στον Κορινθιακό κόλπο, στο βορειοανατολικό δηλαδή τμήμα της Πελοποννήσου, παραλιακά έχουν εντοπιστεί μεταξύ άλλων οι θέσεις Ξερικό και Παλιόμυλος στις Καμάρες, το Αίγιο και τα Νικολέικα. Από τη μελέτη των ευρημάτων κυρίως από τις δύο τελευταίες θέσεις²⁷, φαίνεται ότι το πολιτιστικό

²⁴ Η θέση Ακάρνες αναφέρεται ότι βρίσκεται κοντά στο ακρωτήριο Δρέπανο βλ. Hope-Simpson-Dickinson ό.π.(υποσημ.12) 86 και S. Benton, *The Ionian Islands*, BSA 32 (1931-1932), 238-239. Ο Πausανίας αναφέρει βλ. Ν. Παπαχατζής, *Πausανίου Ελλάδος Περιήγησης, Αχαϊκά, Βιβλίο VII*, Αθήνα 1980, 23,4 πως το ακρωτήριο που εισέχει στη θάλασσα ονομάστηκε Δρέπανο από τη παράδοση που θέλει τον Κρόνο να έχει πετάξει σ' αυτό το σημείο το δρεπάνι με το οποίο ακρωτηρίασε τον πατέρα του Ουρανό. Σήμερα στο ίδιο σημείο υπάρχει στενή λωρίδα γης, με καμπύλο σχήμα σαν δρεπάνι (οι ντόπιοι το ονομάζουν «το μονοπάτι της Παναγίας»), η οποία εισέχει στη θάλασσα κατά περίπου 400μ. και ανάλογα με την παλίρροια, άλλοτε είναι ορατή ώστε να μπορεί κανείς ακόμα και να περπατήσει επάνω της, ενώ άλλες φορές χάνεται για λίγα εκατοστά κάτω από το νερό. Όπως λέει ο Ν. Παπαχατζής (σελ.138 σημ. 1) «έχει επικίνδυνο παράπλου, επειδή τα αβαθή προχωρούν πολύ ανοικτά». Πράγματι, από τους κατοίκους της περιοχής έχουν αναφερθεί περιστατικά όπου σκάφη πλέοντας πολύ κοντά στη στεριά, έχοντας δει το μεγάλο φάρο στο ακρωτήριο, αγνοούν το μικρό προειδοποιητικό φάρο επάνω στη λωρίδα και έτσι, όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά: «ακρωτηριάζονται».

Στην περιοχή του Δρέπανου έχουν βρεθεί επίσης ταφικοί πίθοι Γεωμετρικής εποχής βλ. Ι. Δεκουλάκου, Γεωμετρικοί ταφικοί πίθοι εξ Αχαΐας, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1973, Χρονικά, 15-29.

²⁵ Πιθανότατα κατά τους προϊστορικούς χρόνους δεν θα ήταν διαφορετικό.

²⁶ Ν. Παπαχατζής ό.π. (υποσημ. 24) *Πausανίου Ελλάδος Περιήγησης, Αχαϊκά Βιβλίο VII*, 22, 10.

²⁷ Μ. Petropoulos, A mycenaean cemetery at Nikoleika near Aigion of Achaia, στο S. D. Jalkotzy & M. Zavadil (επιμ.), *LHIII Chronology and Synchronisms II, LHIII Middle*, Wien 2007, 253-285. Λ. Παπάζογλου- Μανιουδάκη, *Ο μυκηναϊκός οικισμός του Αιγίου και η Πρώιμη Μυκηναϊκή*

σύνολο της περιοχής αυτής δεν ανήκει πλέον στην ‘αχαϊκή ενότητα’, αλλά διατηρεί περισσότερους δεσμούς με την Αργολίδα και την Κορινθία, με σαφείς βέβαια σχέσεις, εμπορικές επαφές και πολιτιστικές ανταλλαγές και με άλλα κέντρα της Βοιωτίας, της Στερεάς Ελλάδας και της Μεσογείου. Έτσι είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι το γεωγραφικό ανάγλυφο ήταν μία από τις αιτίες αυτής της πολιτιστικής διαφοροποίησης.

B. Ο Πατραϊκός κόλπος

Η περιέργεια για τους κοντινούς ορίζοντες, η αναζήτηση νέων προορισμών και η κατάκτηση της γνώσης για τους υδάτινους δρόμους εξήραν πάντα την φαντασία των ανθρώπων ακόμα και σε πιο δύσκολες συνθήκες, όπως στο Αιγαίο²⁸. Στη δυτική Αχαΐα, εκτός από τις παράλιες μυκηναϊκές θέσεις, ακόμα και στις περιπτώσεις που οι οικισμοί ιδρύονταν στους χαμηλούς λόφους κάτω από την οροσειρά του Παναχαϊκού, όπως αναφέρεται παρακάτω, είχαν ορατότητα σε όλο τον Πατραϊκό κόλπο μέχρι την Οξεία, την Κεφαλονιά, ακόμα και τη Λευκάδα. Έτσι η ασφάλεια της θαλάσσιας επικοινωνίας που προερχόταν από την απλή παρατήρηση της συχνότητας των ανέμων και των ιδιαίτερων καιρικών φαινομένων που δημιουργούνται στην κλειστή θάλασσα του Πατραϊκού, ήταν το στοιχείο που έκανε τους κατοίκους των οικισμών να αναπτύξουν την ναυτιλία, την αλιεία και στη συνέχεια τις εμπορικές επαφές μέσω της θάλασσας.

Ο Πατραϊκός κόλπος²⁹ θεωρείται από τους ναυτικούς «κλειστή θάλασσα», καθώς περιβάλλεται από βουνά : στα νότια από την οροσειρά του Παναχαϊκού και

εποχή στην Αχαΐα, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1998. Λ. Παπάζογλου- Μανιουδάκη, Πήλινα και Χάλκινα της Πρώιμης Μυκηναϊκής Εποχής από την Αχαΐα, *Α΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου* (Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994), Λαμία 1999, 269-283

²⁸ Το Αιγαίο πέλαγος θεωρείται από τις δυσκολότερες θάλασσες όσον αφορά την ναυτιλία , καθώς ανάμεσα στα νησιά δημιουργούνται έντονα τοπικά φαινόμενα. Άλλωστε, οι δύο περίπου μήνες που διαρκούν οι ετησίες (μελέτμια) δυσκολεύουν ακόμα και σήμερα την μετακίνηση των πλοίων.

²⁹ Α. Δημαράκη, *Πορτολάνος*, Βουλιαγμένη 1997. Λ.Ν. Καραπιπέρη, *Μετεωρολογία*, Λύκεια Δοκίμων Αξιωματικών Εμπορικού Ναυτικού, Ίδρυμα Ευγενίδου, Αθήνα 1983. Rod Heikell, *Greek Water Pilot*, Imray publisher, London 2007, reprinted 2009, για τον Πατραϊκό κόλπο

στα βόρεια από τα βουνά της Αιτωλίας, την Παλιοβούνα (Κλόκοβα)³⁰ και την Βαράσοβα και τις οροσειρές που διαμορφώνονται πίσω από αυτά. Έτσι σχηματίζεται μία λεκάνη που έχει ιδιομορφίες ως προς τους ανέμους και τα κύματα. Οι συχνότεροι άνεμοι που πνέουν στον κόλπο είναι :

1) οι ΒΑ - Α (Γρεγολεβάντες) που έχουν διεύθυνση από το στενό Ρίου – Αντίρριου προς τον Άραξο (Τείχος Δυμαίων). Οι άνεμοι αυτοί έχουν επίμονη συχνότητα περίπου 9 μήνες ετησίως. Σε αυτή την περίπτωση ένα πλοίο που πλέει κατά μήκος και πλησίον της ακτογραμμής της Πελοποννήσου μπορεί να ταξιδέψει χωρίς να προσβάλλεται από τα κύματα την ίδια στιγμή που αυτά στις ακτές της Αιτωλίας γίνονται βίαια. Επίσης οι βορειοδυτικές ακτές της Πελοποννήσου, δηλαδή τα νότια παράλια του Πατραϊκού, από το ακρωτήριο Πάπας (Άραξος-Τείχος Δυμαίων) στα δυτικά μέχρι την άκρη Ρίο στα ανατολικά έχουν μεγάλα και ακίνδυνα βάθη που μειώνονται σταδιακά κοντά στις ακτές, οι οποίες είναι αμμώδεις και φιλόξενες. Έτσι σε περίπτωση δυνατού ΒΑ ανέμου τα σκάφη μπορούν να βρουν καταφύγιο σε όλο το μήκος της ακτογραμμής μέχρι την Πάτρα, σε αντίθεση με τις ακτές της Αιτωλίας.

2) οι Δ-ΝΔ άνεμοι που πνέουν συνήθως με μεγάλη ένταση, στατιστικά συχνότερα το καλοκαίρι και σχηματίζουν κύμα σε όλο τον Πατραϊκό με διεύθυνση από τον Άραξο προς τα βόρεια και βορειοανατολικά. Σε αυτή την περίπτωση οι συγκεκριμένοι άνεμοι είναι κατάλληλοι για ένα σκάφος που θα χρειαστεί να ταξιδέψει με πορεία προς αυτήν την κατεύθυνση.

3) ο επικρατέστερος άνεμος στην Ελλάδα, ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, είναι ο ΒΔ (Μαΐστρος). Στον Πατραϊκό κόλπο, όμως, εξαιτίας των βουνών της Αιτωλίας σπάνια παρουσιάζεται ως καθαρός Μαΐστρος γιατί μετατρέπεται σε Δ. Για παράδειγμα, όταν στη θάλασσα του Ιονίου φυσάει ΒΔ άνεμος, είναι ευνοϊκός για τα σκάφη που έρχονται από το Ιόνιο με κατεύθυνση προς τον Πατραϊκό. Όταν

σελ.149-156. Ευχαριστώ τον Β. Βράχα (Αρχαϊκή Σχολή Ιστιοπλοΐας) για τις παρατηρήσεις του σχετικά με τα καιρικά φαινόμενα και τους ανέμους στον Πατραϊκό κόλπο.

³⁰ Κλόκοβα σημαίνει στα σλάβικα οξυκόρυφο

αυτά πλέον εισέρχονται στον Πατραϊκό, η διεύθυνση των ανέμων μετατρέπεται σε Δ, βοηθώντας τα πλοία να ταξιδεύουν πρύμα με κατεύθυνση προς την περιοχή της Πάτρας.

4) σπανιότερα φυσούν Β ή Ν άνεμοι. Όταν οι άνεμοι είναι Ν συναντούν εμπόδιο στην οροσειρά του Παναχαϊκού με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται στον Πατραϊκό κόλπο πάλι ως Α-ΒΑ. Ο κυματισμός εξαιτίας των βουνών που περικλείουν την θαλάσσια αυτή λεκάνη δεν αναπτύσσεται μεγάλος εκτός και αν υπάρχουν εξαιρετικές συνθήκες. Συχνά βέβαια ο «κοντός κυματισμός» ταλαιπωρεί τα μικρά πλοία, αλλά και πάλι δεν συγκρίνεται με τη θάλασσα του Αιγαίου. Σήμερα, επίσης, παρατηρείται ένα ιδιαίτερο φαινόμενο στην περιοχή του στενού Ρίου-Αντίρριου, που έχει σχέση με την παλίρροια, όπου δημιουργούνται επιφανειακά θαλάσσια ρεύματα, τα οποία ένα μικρό ιστιοφόρο ή κωπήλατο σκάφος είναι δύσκολο να τα αντιμετωπίσει σε περίπτωση νηνεμίας. Το φαινόμενο αυτό όμως είναι τοπικό και δεν ξεπερνάει το ακρωτήριο Δρέπανο.

Πλέοντας από το Ιόνιο πέλαγος για την είσοδο του Πατραϊκού οι ναυτικοί βάζουν συνήθως σημάδι το νησί Οξειά που έχει χαρακτηριστικά ψηλό και ευδιάκριτο βουνό από το ανοικτό πέλαγος σε αντίθεση με το ακρωτήριο Πάπας στην απέναντι ακτή της Πελοποννήσου, που λόγω χαμηλού ύψους αναγνωρίζεται μόνο από κοντινή απόσταση. Επίσης τα ιδιαίτερα ρεύματα και οι άνεμοι που επικρατούν γύρω από το ακρωτήριο μετατρέπουν συχνά το σχήμα και τη θέση του αφού τα αβαθή μεταβάλλονται και συχνά προχωρούν αρκετά μακριά από την ακτή.

Ασφαλές αγκυροβόλιο σε περίπτωση δυνατών Β, ΒΔ ή Δ ανέμων στη βόρεια πλευρά του Πατραϊκού, στις κοντινές ακτές της Αιτωλίας, μπορούμε να θεωρήσουμε την Κάτω Βασιλική που έχει δραστηριότητα κατά την μυκηναϊκή περίοδο³¹. Με την ίδια διεύθυνση ανέμων άλλος ένας προορισμός θεωρείται αυτός του Κρυονερίου³² που βρίσκεται κάτω από την Βαράσοβα σε μικρή απόσταση και

³¹ S. Dietz – I. Moschos (eds), *Chalkis Aitolias I. The Prehistoric Periods, Monographs of the Danish Institute at Athens* 7, Århus 2006.

³² Από το Κρυονέρι αναφέρονται μυκηναϊκά όστρακα βλ. Benton ό.π. (υποσημ. 23). Στο Κρυονέρι είναι δύσκολο να παραμείνει πλοίο με δυνατούς ΒΑ ανέμους. Σ' αυτή την περίπτωση το

στα δυτικά της Κάτω Βασιλικής. Μπροστά από το Κρυονέρι απλώνεται η πεδιάδα που έχει σχηματιστεί από τις προσχώσεις των εκβολών του Εύηνου ποταμού. Και οι δύο θέσεις έχουν άμεση οπτική επαφή με την Πάτρα και όλη τη δυτική Αχαΐα. Θαλάσσιες διαδρομές κατά τους μυκηναϊκούς αλλά και τους ύστερους χρόνους που θα είχαν προορισμό σε ένα από αυτά τα δύο μέρη είναι πολύ πιθανές. Εξάλλου μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αι. υπήρχε καράβι που μετέφερε προϊόντα από την Πάτρα στο Κρυονέρι και αντίστροφα, ενώ στη συνέχεια ξεκινούσε από εκεί τρένο που περνούσε από το Μεσολόγγι και κατέληγε στο Αγρίνιο. Με αυτό τον τρόπο η επικοινωνία Πάτρας – Αιτωλοακαρνανίας γινόταν ευκολότερη αφού απέφευγαν την ορεινή, δύσκολη και γεμάτη στροφές διαδρομή από τα βουνά Παλιοβούνα (Κλόκοβα) και Βαράσοβα.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 1 : Άποψη του τμήματος της δυτικής Αχαΐας από ανατολικά

1.Όρος Σκόλλις 2.Καλλιθεόκαμπος (Καλλιθέα) 3.Κεφαλονιά (Αίνος) 4.Τείχος Δυμαίων (Άραξος) 5.Λευκάδα
6.Μεσολόγγι 7.Βαράσοβα 8.Κλόκοβα (Παλιοβούνα) 9.Ρίο-Αντίρριο 10.Αγ. Κυριακή 11.Βούντενη 12.Κλάους
13.Κρήνη 14.Σαραβάλι 15.Νιφορέικα 16.Αλίσσος 17.Καμίνια 18.Τσουκαλείκα 19.Βραχνέικα 20.Μονοδένδρι

Αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι μερικές από τις ιδιομορφίες και τα βασικά χαρακτηριστικά της θάλασσας του Πατραϊκού. Με την παρατήρηση και την εμπειρία λοιπόν, σε μία καλοτάξιδη θάλασσα οι κάτοικοι της δυτικής Αχαΐας της Ύστερης Εποχής του Χαλκού κατέκτησαν τις γνώσεις της ναυτιλίας και έτσι κατάφεραν να αναπτύξουν το εμπόριο και να μεταφέρουν τα προϊόντα και την τοπική παραγωγή τους στα υπόλοιπα κέντρα της Μεσογείου.

βουνό Βαράσοβα που υψώνεται ακριβώς από επάνω δυναμώνει ακόμα περισσότερο και κάνει βίαιες τις ριπές του ανέμου. Στα δυτικά του Κρυονερίου όπου τα νερά παρουσιάζονται αβαθή, το φαινόμενο παρατηρείται λίγο πιο ήπιο.

Γ. Ορεινοί οικισμοί

Μερικά από τα μυκηναϊκά κέντρα που βρίσκονται στην χερσαία ζώνη έχουν το προτέρημα να κατέχουν στρατηγική θέση και συνεπώς μπορούν να ελέγχουν ή να διευκολύνουν τις οδούς επικοινωνίας. Αυτό θα μπορούσε να αποτελεί τη βασική αιτία για την εγκατάσταση σε μία περιοχή που θεωρείται απομακρυσμένη και δύσβατη. Μια τέτοια εγκατάσταση μπορούσε να εξυπηρετήσει τους ταξιδιώτες ή τους έμπορους που χρειάζονταν διακοπή του ταξιδιού για ανάπαυση, διανυκτέρευση και ανεφοδιασμό πριν συνεχίσουν σε ακόμη δυσκολότερη διαδρομή.

Για παράδειγμα η Χαλανδρίτσα³³, που βρίσκεται στις δυτικές χαμηλές υπώρειες του Παναχαϊκού όρους, θεωρείται λογικό να έχει τον χαρακτήρα σταθμού και ελέγχου της επικοινωνίας, πριν ο ταξιδιώτης συνεχίσει προς τα Α, προς τους δύσβατους ορεινούς όγκους του εσωτερικού της Πελοποννήσου. Μπροστά της, στα δυτικά, απλώνεται η πεδιάδα που δημιουργείται από τον ποταμό Πείρο. Οι κάτοικοι των περισσότερων θέσεων της δυτικής Αχαΐας, που αναπτύχθηκαν σε αυτή τη πεδιάδα αλλά και γύρω της, όπως το Τείχος Δυμαίων, τα Σπαλιαρέϊκα, το Καγκάδι, η Μιτόπολη, το Ελαιοχώρι (Καλαμάκι), θα μπορούσαν να φτάσουν στη Χαλανδρίτσα, μέσα σε λίγες ώρες, μέσω ομαλών δρόμων³⁴ από την πεδιάδα. Η Χαλανδρίτσα αναπτύχθηκε επίσης στην συγκεκριμένη θέση, στην οποία εκτός από

³³ Λ.Κολώνας- Μ. Γκαζής, Ο μυκηναϊκός οικισμός της Χαλανδρίτσας, νεότερα στοιχεία, *Α' Αρχαιολογική Σύνοδος Νότιας και Δυτικής Ελλάδας, ΣΤ' ΕΠΚΑ - 6^η ΕΒΑ, Πάτρα 9-12 Ιουνίου 1996*, Αθήνα 2006, 25-33. Λ. Κολώνας, *Δίκτυο επισκέψιμων μυκηναϊκών οικισμών και νεκροταφείων Επαρχίας Πατρών, Χαλανδρίτσα, Καταρράκτης, Μιτόπολη, Σπαλιαρέϊκα, Ελαιοχώρι, Πόρτες*, ΥΠ.ΠΟ., Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε, Αθήνα 2008.

³⁴ Οι δρόμοι πιθανόν να ήταν αμαξιτοί αφού το έδαφος ανάμεσα στις αναφερόμενες θέσεις είναι μαλακό και χωμάτινο και μόνο πλησίον του οικισμού της Χαλανδρίτσας είναι βραχώδες. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι είναι η κύρια αιτία για το ότι δεν σώθηκαν ίχνη δρόμων και φυσικά ροδεσιές από άμαξες. Μία πολύ ενδιαφέρουσα αναφορά για το λόφο Κιβούρια στη θέση Μαλιβαρνό, στο Μοίραλι, πλησίον της Χαλανδρίτσας, γίνεται από τον Μ. Πετρόπουλο στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* 46 (1991) 156 : « Βρίσκεται ακριβώς στα Β. της θέσης Σταυρός και πιθανόν να αποτελούσε την ακρόπολή του. Ο λόφος είναι φύσει οχυρός κατά τις τρεις πλευρές του ενώ μέσω της τέταρτης επικοινωνεί προς Β. με άλλες περιοχές. Εντοπίστηκαν λιθόκτιστοι τοίχοι, σωροί από διαλυμένες πέτρες που ανήκαν σε τοίχους, χονδροειδής κεραμική ΠΕ ή ΜΕ χρόνων, ενώ σε ορισμένα σημεία του αγροτικού δρόμου Χαλανδρίτσας -Ρακίτας που οδηγεί στην κορυφή σώζεται πλακόστρωση με αργούς λίθους που φέρει ίχνη αρματοτροχιών... μάλλον των ιστορικών χρόνων».

την προαναφερθείσα εύφορη πεδιάδα, υπάρχουν τα βουνά που απλώνονται στα ανατολικά και νοτιοανατολικά της, τα οποία προσφέρουν πλούσιο κυνήγι. Αξιοσημείωτο δε είναι και το στοιχείο της αυτονομίας στην ύδρευση, καθώς δίπλα ακριβώς στον οικισμό ρέει παραπόταμος του Πείρου, με άφθονα νερά ακόμα και τους καλοκαιρινούς μήνες. Από τον οικισμό υπάρχει απεριόριστη θέα προς όλη την πεδιάδα, με ακτίνα που πιάνει από την βόρεια πλευρά της οροσειράς του Ερύμανθου, στα δυτικά της, έως τη δυτική πλευρά της οροσειράς του Παναχαϊκού και του Ομπλού που απλώνεται στα βόρεια. Σήμερα, σε ημέρες με διαύγεια η ορατότητα ξεπερνά το Τείχος Δυμαίων και τον Πατραϊκό κόλπο και φτάνει ως την Κεφαλονιά. Στα βόρεια της Χαλανδρίτσας, ακολουθώντας μια σύντομη διαδρομή, μέσα από λίγους χαμηλούς λόφους, βρίσκεται ένα άλλο γνωστό και πλούσιο σε ευρήματα μυκηναϊκό κέντρο, η Καλλιθέα³⁵, όπου έχουν εντοπιστεί οικισμός και νεκροταφείο με θολωτό και θαλαμωτούς τάφους. Η συχνή επικοινωνία αυτών των θέσεων χάρη στη μικρή απόσταση και στην ομαλή πρόσβαση είναι πιθανό να επιβεβαιωθεί από τη μελέτη και τη δημοσίευση των ευρημάτων.

Σήμερα σε απόσταση 700μ. επάνω στη διαδρομή από Καλλιθέα προς Χαλανδρίτσα ξεκινάει ένας δρόμος που καταλήγει μετά από 5,5 χλμ. στη θάλασσα στην περιοχή των Ροϊτικών. Αυτός ο δρόμος, ένα φυσικό πέραςμα που ακολουθεί τη πορεία ενός ρέματος, είναι σύντομος και ομαλός, φαίνεται δε πολύ πιθανό να ακολουθείτο και κατά την αρχαιότητα. Έτσι η επικοινωνία με τις θέσεις της παραλιακής ζώνης είτε από την Καλλιθέα είτε από την Χαλανδρίτσα, θα γινόταν πολύ σύντομα, ακόμα και σε δύο περίπου ώρες.

³⁵Στην Καλλιθέα έχουν βρεθεί θαλαμωτοί τάφοι με ταφές πολεμιστών και πλούσια κτερίσματα, θολωτός τάφος και θαλαμωτοί περιμετρικά του καθώς επίσης και θεμέλια οικιών μυκηναϊκού οικισμού Th. Papadopoulos, *Mycenaean Achaea*, SIMA LV:1, 1979, 27 και Α. Παπαδόπουλος-Α. Κοντορλή Παπαδοπούλου, Προϊστορικές ανασκαφές Πανεπιστημίου Ιωαννίνων/Αρχαιολογικής Εταιρείας στην περιοχή της Αχαΐας, *Πρακτικά Α' αρχαιολογικής συνόδου νότιας και δυτικής Ελλάδος (Πάτρα, 9-12 Ιουνίου 1996)*, Αθήνα 2006, 19-24, βλ. και Μόσχος ό.π. (υποσημ.1) 24.

Άλλη θέση με καθαρά ορεινό χαρακτήρα είναι η Ροδιά³⁶ στον Καταρράκτη, απ' όπου προέρχονται τα μοναδικά ευρήματα των θολωτών τάφων. Η Ροδιά βρίσκεται σε πιο δύσβατο σημείο απ' ότι εκείνο της Χαλανδρίτσας, στα ανατολικά και σε απόσταση 5,8 χλμ από την τελευταία, με σχετικά εύκολη, αλλά μέσα από ορεινά περάσματα πρόσβαση. Από την ευρύτερη περιοχή του Καταρράκτη υπάρχει ορατότητα προς τη Δυμαία χώρα, ενώ δεξιά και αριστερά απλώνονται οι ορεινοί όγκοι του Παναχαϊκού και του Ερύμανθου αντίστοιχα. Είναι πολύ πιθανό η ορεινή διαδρομή που ξεκινούσε από τη Χαλανδρίτσα και είχε προορισμό την ενδοχώρα και ακόμα ανατολικότερα προς την περιοχή των Καλαβρύτων, να συνδεόταν με την εγκατάσταση στον Καταρράκτη. Η περιοχή αυτή ήκμασε ήδη από τη Μεσοελλαδική εποχή, όπως φαίνεται από τα στοιχεία που έχουμε από τις γειτονικές θέσεις³⁷ στον Αγ. Αθανάσιο και στο Πυργάκι, ενώ κατά τους Υστεροελλαδικούς χρόνους αναπτύχθηκαν μερικές εγκαταστάσεις σε κοντινή απόσταση όπως η Δρακότρυπα και ο Αγ. Γεώργιος.

Σήμερα υπάρχει μία ορεινή διαδρομή περίπου 23 χλμ. που ξεκινά από τον μυκηναϊκό οικισμό στο Σταυρό Χαλανδρίτσας, συνεχίζει δια μέσου του Μοίραλι³⁸, περνάει πλησίον του Λεόντιου³⁹ και φτάνει στο ψηλότερο σημείο, στη Ρακίτα⁴⁰ (Άνω Μαζαράκι) όπου επίσης έχουν εντοπιστεί μυκηναϊκά ευρήματα. Από εκεί η διαδρομή συνεχίζει κατηφορικά και ομαλά προς το Αίγιο ακολουθώντας παράλληλη

36 Ν. Ζαφειρόπουλος, *ΠΑΕ* 1958, 167-176, και *Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1958, 139-142.

³⁷ Πολλές από τις θέσεις που αναφέρονται εδώ είχαν αρχικά εντοπιστεί από τον Ν. Ζαφειρόπουλο, *ΠΑΕ* 1952, 398-412 και *ΠΑΕ* 1956, 193-197.

³⁸ Στο Μοίραλι βρέθηκαν τύμβοι που είχαν αρχικά χρονολογηθεί στη ΜΕ περίοδο αλλά τώρα φαίνεται πως ανήκουν μάλλον στη μεταβατική ΜΕ ΙΙΙ /ΥΕΙ περίοδο. Για τη θέση αυτή βλ. Ν. Ζαφειρόπουλος, *ΠΑΕ* 1952, 398-400. Λ. Παπάζογλου - Μανιουδάκη ό.π. (υποσημ. 27-1998) 142. Th. Paradosopoulos ό.π. (υποσημ. 35) 50, fig.48b. Ο. Pelon, *Tholoi, tumuli et cercles funeraires*, Paris 1976, 79, pl. XX:2. Οι τύμβοι αναφέρονται και από την Ε. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, *ΑΡΓΟΣ Ι. Οι Τύμβοι του Άργους*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2009, 312-313 όπου αναφέρεται ότι χρήζουν περαιτέρω εντατικής μελέτης.

³⁹ Στο Λεόντιο (Γουρζούμιστα) βρέθηκαν πλούσια κτερίσματα από νεκροταφεία θαλαμωτών τάφων ΥΕΙΙΑ-ΙΙΓ περιόδου Ι. Μόσχος ό.π. (υποσημ.1) 38.

⁴⁰ Για τη διαδρομή αυτή έχει αναφερθεί εκτενώς ο Μ. Πετρόπουλος, Νεώτερα στοιχεία από την ανασκαφή γεωμετρικού ναού στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα Πατρών), *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Άργο -Ναύπλιον 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, Αθήνα 1997, 175.

περίπου πορεία με τον ρου του ποταμού Μεγανείτα. Από τα υστερότερα χρόνια έχουμε την μαρτυρία του Πολύβιου⁴¹ ότι οι Ηλείοι στο τέλος του 3^{ου} αι. π.Χ έκαναν επιδρομή στην Αιγιάλεια δια της Φαραϊκής⁴². Έτσι φαίνεται πιθανό ότι ο δρόμος που ξεκινούσε από τα πεδινά τμήματα κάτω από τη Χαλανδρίτσα, όπου βρίσκεται η πεδιάδα των Φαρών, να ακολουθούσε τον ίδιο ή παρόμοιο με τον σύγχρονο δρόμο προς την Αιγιάλεια. Η διαδρομή αυτή είναι επίσης πολύ πιθανό να ήταν μικρότερη σε απόσταση σε σχέση με τη σημερινή, καθώς φαίνεται ότι υπάρχουν άλλα μονοπάτια, όπως το διάσελο που περνάει κατά μήκος της χαράδρας πίσω και στα ανατολικά του μυκηναϊκού οικισμού του Σταυρού της Χαλανδρίτσας, ανάμεσα στα βουνά Βαρνό και Κορακοφωλιά, το οποίο οδηγεί σχεδόν σε ευθεία γραμμή στο Μοίραλι. Ο οικισμός έχει χτιστεί στην άκρη αυτού του διασέλου. Χαρακτηριστικό της θέσης αυτής είναι ότι παρουσιάζονται συχνοί και δυνατοί άνεμοι που έχουν διεύθυνση από αυτό το μονοπάτι. Ο κάτοικοι της μυκηναϊκής εποχής θα μπορούσαν να έχουν διαλέξει έναν άλλο γειτονικό λόφο για εγκατάσταση, με πρόσβαση στην ίδια πηγή νερού και έτσι δεν θα υπέφεραν από τους ενοχλητικούς αυτούς ανέμους, όπως άλλωστε έχουν κάνει οι σημερινοί κάτοικοι του ομώνυμου χωριού. Όμως μόνο η συγκεκριμένη θέση στην οποία βρέθηκε ο οικισμός επέτρεπε στους κατοίκους να έχουν ταυτόχρονα, ορατότητα προς την πεδιάδα και έλεγχο του διασέλου⁴³.

Αντίστοιχα μονοπάτια που μειώνουν την απόσταση κατά πολλά χιλιόμετρα σε σχέση με τη σημερινή διαδρομή μεταξύ των διαφόρων θέσεων εντοπίζονται και σε άλλα σημεία.

⁴¹ Πολύβιος V, 94 .

⁴² Αναφορά στο ίδιο θέμα γίνεται από την Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη ό.π. (υποσημ. 27-1999) 279.

⁴³ Αξίζει να σημειωθεί ότι και ο γεωμετρικός ναός στη Ρακίτα έχει κτισθεί στην άκρη διασέλου απ' όπου φυσάει συχνά δυνατός άνεμος που δημιουργεί προβλήματα. Το χάλκινο κάτοπτρο που βρέθηκε, ήταν αφιέρωμα στη *FAONTIAI* Άρτεμη δηλαδή «στην Άρτεμη που φυσά» βλ. Μιχ. Πετρόπουλος, *ΑΔ* 51 (1996), Χρονικά, 239, πιν. 70. Μ. Πετρόπουλος, Γεωμετρικός ναός Ρακίτας-Λατρευόμενη θεότητα, στο V. Mitsopoulos-Leon (επιμ.), *Forschungen in der Peloponnes, Akten des Symposions anlässlich der Feier "100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen 5.3.-7.3.1998*, Athen 2001, 40-45.

Κατά μήκος των προπόδων της οροσειράς του Παναχαϊκού προς βορειοανατολικά εκτός από τη Χαλανδρίτσα και την Καλλιθέα που αναφέρθηκαν παραπάνω βρίσκονται στη σειρά και άλλες θέσεις, όπως η Κρήνη, όπου έχουν εντοπιστεί θαλαμωτοί τάφοι σε διάφορες θέσεις με πλούσια κτερίσματα, ενώ σε κοντινή απόσταση βρίσκεται το Κλάους όπου έχουν εντοπιστεί το νεκροταφείο στη θέση Κούκουρα, ο οικισμός στη θέση Μυγδαλιά⁴⁴ και ο θολωτός τάφος στο Πετρωτό (στη θέση Γούπατα)⁴⁵. Και από τις δύο θέσεις υπάρχει οπτική επαφή με τις περισσότερες από τις θέσεις της δυτικής Αχαΐας στα βόρεια, ενώ στα νότια αναπτύσσονται οι ορεινοί όγκοι του Παναχαϊκού που διακόπτουν το οπτικό πεδίο.

Προς το τέλος αυτής της σειράς βρίσκονται η Βούντενη⁴⁶ και ο Ορτός. Η Βούντενη έχει οπτικό ορίζοντα πίσω (ανατολικά) την οροσειρά του Παναχαϊκού, μπροστά της η ορατότητα φτάνει στα αριστερά (νοτιοδυτικά) ως τα Μαύρα Βουνά στην περιοχή του Τείχους Δυμαίων, σε ημέρες με διαύγεια έως την Οξειά και την Κεφαλονιά, στη συνέχεια στα δυτικά όλο τον Πατραϊκό κόλπο και τα βουνά της Αιτωλίας, και τέλος προς τα δεξιά (βορειοδυτικά) η ορατότητα διακόπτεται λίγο μετά το στενό του Ρίου –Αντίρριου. Η διαδρομή Βούντενης –Τείχους Δυμαίων θα μπορούσε να γίνεται μέσω χερσαίου οδικού δικτύου κατά μήκος της παραλιακής ζώνης. Η απόσταση αυτή είναι περίπου 40 χλμ., ομαλή κατά το μεγαλύτερο μέρος της, ενώ η επικοινωνία θα μπορούσε να γίνει επίσης δια θαλάσσης. Σε περίπτωση που το λιμάνι ήταν πλησίον της Αγ. Κυριακής, κοντά στο έλος της Αγυιάς, τότε η απόσταση δια θαλάσσης είναι στην ευθεία γραμμή 16 ν.μ. ενώ πλέοντας κοντά στην

⁴⁴ C. Paschalidis-Ph. Mc George, Life and Death in the periphery of the mycenaean world in the end of the Late Bronze Age. The case of the Achaea Klauss cemetery, στο E. Borgna & P. Càssola Guida (επιμ.), *Dall' Egeo all' Adriatico: organizzazioni sociali, modi di scambio e internazionale in età post-palaziale (XII-XI sec. a. C.). Seminario Internazionale, 1-2 Dicembre 2006*, Rome 2009, 79-135

⁴⁵ Λ. Παπάζογλου - Μανιουδάκη, Ο θολωτός τάφος του Πετρωτού Πατρών. Τα πρώτα στοιχεία της έρευνας. *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου «Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου»* Λαμία, Σεπτέμβριος 1999, Αθήνα 2003, 433-453

⁴⁶ Η Βούντενη φαίνεται ότι ήταν από τις σημαντικότερες μυκηναϊκές θέσεις στην περιοχή της Πάτρας Λ. Κολώνας ό.π.(υποσημ. 19).

ακτογραμμή ανάλογα με τον άνεμο, όπως περιγράφηκε παραπάνω είναι περίπου 19 ν.μ.⁴⁷

Όσον αφορά το οδικό δίκτυο, φαίνεται μάλλον πιθανότερο ότι η διαδρομή που συνέδεε τους ορεινούς οικισμούς που αναφέρθηκαν παραπάνω, ακολουθούσε τα ριζά των λόφων και ήταν σαφώς μικρότερη σε απόσταση από τη σημερινή . Ενδεικτικά, σήμερα η διαδρομή που συνδέει αυτές τις θέσεις έχει τις ακόλουθες αποστάσεις : Βούντενη – Κλάους : 8,8 χλμ. , Κλάους – Κρήνη : 2,5 χλμ., Κρήνη – Καλλιθέα : 4,9 χλμ. (Σήμερα η τελευταία διαδρομή περνάει μέσα από την περιοχή της Οβρυάς, κάνοντας «κύκλο», ενώ φαίνεται ότι η αρχαία διαδρομή θα ήταν πιο κοντά στους πρόποδες των λόφων και θα μείωνε την απόσταση τουλάχιστον κατά 1,5 χλμ.), Καλλιθέα – Χαλανδρίτσα : 9,2 χλμ.

Τελευταία αναφέρουμε μια πολύ σημαντική θέση που βρίσκεται στη νοτιοδυτική Αχαΐα , αλλά σχετικά απομακρυσμένη από τις υπόλοιπες. Αυτή είναι η θέση Πόρτες⁴⁸, που βρίσκεται μακριά από τη θάλασσα και δεν έχει απεριόριστη θέα, έχει όμως το προνόμιο να βρίσκεται στις παρυφές του όρους Σκόλλης, που με το χαρακτηριστικό σχήμα του προκαλεί το ενδιαφέρον των κατοίκων των υπόλοιπων περιοχών της Αχαΐας που πιθανόν το είχαν ως σημείο αναφοράς. Ο οικισμός βρισκόταν σε σημείο τέτοιο όπου διασταυρώνονταν περάσματα, από την Ηλεία προς τη Δυμαία χώρα και προς την ενδοχώρα της δυτικής Αχαΐας. Φαίνεται ακόμα από τα ευρήματα του νεκροταφείου, πως οι άνθρωποι που ήταν εγκατεστημένοι εκεί, εκτός από τις επαφές με τις γειτονικές περιοχές, είχαν εμπορικές σχέσεις με πολλά σημαντικά κέντρα της Εποχής του Χαλκού σε μεγάλο μέρος της Μεσογείου. Οι Πόρτες είναι μάλλον η πιο απομακρυσμένη από τις υπόλοιπες θέσεις της δυτικής Αχαΐας. Η εύκολη διαδρομή μέσω της πεδιάδας προς το Τείχος Δυμαίων από το οποίο απέχει περίπου 26 χλμ, θα ακολουθούσε στο μεγαλύτερο τμήμα της το ρου

⁴⁷ Περίπου 35 χλμ.

⁴⁸ Στη θέση αυτή έχουν εντοπιστεί νεκροταφείο και οικισμός βλ. Μόσχος ό.π. (υποσημ. 1) 30-32 και Κολώνας ό.π. (υποσημ. 33) 32-47.

του Λαρίσσου ποταμού και πιθανόν να συνδεόταν με το Κανγκάδι που βρίσκεται στο μέσον.

Δ. Οι θέσεις στην πεδιάδα

Δύο σημαντικές θέσεις που αναφέρονται εδώ και βρίσκονται στην πεδιάδα είναι το Ελαιοχώρι⁴⁹ και τα Σπαλιαρεΐκα⁵⁰. Οι οικισμοί δεν έχουν εντοπιστεί αλλά είναι πολύ πιθανό να βρίσκονταν στους χαμηλούς λόφους πλησίον των νεκροταφείων όπου τα εδάφη είναι εύφορα και καλλιεργήσιμα. Βρίσκονται σε απόσταση 7,9 χλμ και 5,2 χλμ. αντίστοιχα από τη θάλασσα. Η ορατότητα από το νεκροταφείο των Σπαλιαρεΐκων είναι πιο περιορισμένη σε σχέση με αυτή του Ελαιοχωρίου που βλέπει : στα βόρεια-βορειοδυτικά τη θάλασσα του Πατραϊκού κόλπου και στο βάθος τα βουνά της Αιτωλίας, στα ΒΑ την Καλλιθέα, την Χαλανδρίτσα και την περιοχή του Καταρράκτη, στα Α την οροσειρά του Ερύμανθου με την κορυφή Ωλενός και κάτω από αυτήν το Κομποβούνι όπου βρίσκεται η Μιτόπολη και στα νότια την οροσειρά Μόβρη.

Σήμερα οι δύο αυτές θέσεις απέχουν 2,7 χλμ. μεταξύ τους με ομαλή διαδρομή, ενώ η απόσταση από το Τείχος Δυμαίων είναι 19 χλμ.. Στα Σπαλιαρεΐκα βρέθηκαν ασσυριακοί σφραγιδόλιθοι εποχής Mitanni που μαζί με άλλα εισηγμένα αντικείμενα του νεκροταφείου και ακόμη δύο σφραγιδοκύλινδρους που βρέθηκαν στο γειτονικό μυκηναϊκό νεκροταφείο του Μονοδενδρίου αποδεικνύουν τις έμμεσες ή άμεσες επαφές με τη Ανατολή⁵¹.

⁴⁹ Α. Βασιλογάμβρου, Υστεροελλαδικές επεμβάσεις σε Πρωτοελλαδικό νεκροταφείο στο Καλαμάκι Ελαιοχωρίου-Λουσικών, στο Α. Ριζάκης (επιμ.), *Αχαϊκό Τοπίο II, Δύμη και Δυμαία Χώρα, Μελετήματα* 29, Αθήνα 2000, 43-63.

Η αναφορά εδώ γίνεται για τις θέσεις των νεκροταφείων, καθώς μέχρι σήμερα δεν έχουν εντοπιστεί ανασκαφικά οι αντίστοιχοι οικισμοί.

⁵⁰ Πετρόπουλος ό.π.(υποσημ. 11) 65-92.

⁵¹ Πετρόπουλος ό.π.(υποσημ.11) 65-92. Στο νεκροταφείο των Σπαλιαρεΐκων έχουν αναγνωριστεί εισηγμένα έθιμα όπως η καύση των νεκρών και η τοποθέτηση σε τεφροδόχα αγγεία, γεγονός που υποδεικνύει επαφές με νέα στοιχεία

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 2 : Άποψη τμήματος της δυτικής Αχαΐας από βορειοδυτικά

1. Πάτρα- 2. Αγιά- 3. Ρίο- 4. Ορτός- 5. Βούντενη- 6. Κλάους- 7. Κρήνη- 8. Καλλιθέα- 9. Χαλανδρίτσα- 10. Μονοδένδρι

Ε. Επίλογος

Η θέαση του τμήματος της δυτικής Αχαΐας όταν εισέρχεται κανείς στον Πατραϊκό κόλπο από τη θάλασσα από τα δυτικά-βορειοδυτικά ή όταν κινείται σε αυτόν πλέοντας με κατεύθυνση από την Αιτωλία προς τα νότια, δηλαδή την περιοχή της Πάτρας, είναι μοναδική. Οι χαμηλοί λόφοι επάνω στους οποίους βρίσκονται οι θέσεις είναι σήμερα εύκολα αναγνωρίσιμες και σε ημέρες με καθαρή ατμόσφαιρα μπορούν να εντοπιστούν από μακριά.

Η μελέτη των ευρημάτων από τις θέσεις αυτές αναμένεται να δείξει ποιες είχαν χαρακτήρα εμπορικών σταθμών ή ελέγχου επικοινωνίας ή αν κάποιες ήταν κέντρα που ασκούσαν κάποια μορφή διοίκησης στις υπόλοιπες περιοχές.

Όσον αφορά την θαλάσσια επικοινωνία, τη ναυτιλία και τις εμπορικές επαφές μέσω της θάλασσας σε όλη τη Μεσόγειο, είτε προς την πλευρά του Ιονίου, της Αδριατικής και της Ιταλίας είτε προς την πλευρά του Αιγαίου, αυτή είναι αποδεδειγμένη από το πλήθος των ευρημάτων, όπως αυτά από τα Σπαλιαρέικα, από τις Πόρτες και αλλού⁵². Με βάση τα παραπάνω φαίνεται ότι η ναυτιλία θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στην Αχαΐα. Άλλωστε, ακόμα και σήμερα το λιμάνι της Πάτρας είναι το δυνατότερο στοιχείο της οικονομίας της.

Συμπερασματικά, φαίνεται ότι το φυσικό περιβάλλον όχι μόνο δεν απομόνωσε τη δυτική Αχαΐα, αλλά αντίθετα αποτέλεσε την κύρια αιτία για την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη καθώς ακόμα και για την αύξηση του πληθυσμού που παρατηρείται στα τέλη της ΥΕΙΠΓ περιόδου και μαρτυρείται μέσα από τα πλούσια κτερίσματα των νεκροταφείων. Η ανθρώπινη δραστηριότητα υπαγορεύτηκε σε σημαντικό βαθμό από τη γεωμορφολογία και η τελευταία έπαιξε «ενοποιητικό» ρόλο στις ανθρώπινες ασχολίες που οδήγησαν την περιοχή αυτή σε ακμή.

Τα άρθρα και οι μελέτες που δημοσιεύονται τα τελευταία χρόνια φέρνουν στο φως τα σημαντικά στοιχεία από τα νεκροταφεία και τους οικισμούς που αποδεικνύουν τη μοναδικότητα της πολιτιστικής ενότητας της δυτικής Αχαΐας.

⁵² R. Jung- I. Μόσχος - M. Mehofer, Φονεύοντας με τον ίδιο τρόπο: Οι ειρηνικές επαφές για τον πόλεμο μεταξύ δυτικής Ελλάδος και Ιταλίας κατά τη διάρκεια των όψιμων μυκηναϊκών χρόνων, στο Σ.Α. Παϊπέτης - Χ. Γιαννοπούλου (επιμ.) *Πρακτικά Πολιτισμική Αλληλογονιμοποίηση Νότιας Ιταλίας και Δυτικής Ελλάδος μέσα από την Ιστορία*, Πάτρα 2008, 85-107.

Summary

Natural and human landscape in western Achaia
during the Late Bronze Age period

In the last decades many sites in western Achaia have been discovered and partly excavated, sites which thrived during the mycenaean period and which supply us with evidence for the artistic form that is called «Achaean style». This is a common artistic form that seems to have been particularly followed in pottery in the whole area during the LHIIIC period up to and including the Submycenaean years.

Western Achaia presents particular characteristics as regards geomorphology and the Gulf of Patras. In this study we look at the singularities and peculiarities of the geographic relief as well as the natural environment both from the sea and from the land. Many mycenaean sites have been located in the coastal area, others are found in the plains, while many burial sites and settlements lie along the low foot of Panachaikos mountain range, a fact that is not accidental. Additionally, most of these sites afforded visual contact among them. A preliminary approach to the possible function of these settlements based on the area in which they have been developed is thus presented. Probable land routes for communication are also given here.

As far as the Gulf of Patras is concerned, all the elements that make up its identity as well as its peculiarities and singularities are given : the direction of the winds, the frequency at which they blow, how they appear, the formation of the coastline, the particular natural phenomena like the tides and the currents, as well as the safe mooring places in a) the south coast of the Gulf of Patras, that is from cape Drepano to Teichos Dymaion in Araxos and b) the north coast of the Gulf of Patras, that is the coast of Aitolia like Kato Vasiliki and Kryoneri. Observation of the natural phenomena and the weather conditions in the sea gave the inhabitants of Western Achaia the ability to improve their navigation skills and consequently, trade and transportation.

The geomorphology played an important role in the cultural unity of western Achaia and brought about social and cultural development and prosperity, facts which led to the increase of the population in the LHIIIC period, as shown from the offerings in the cemeteries.